

УДК 378.147

Кондратенко Н. В., д. філол. н., професор,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова (м. Одеса, Україна)
kondr_nat@ukr.net

ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ У ВИКЛАДАННІ ТА ДОСЛІДЖЕННІ МОВЛЕННЄВИХ ТЕХНОЛОГІЙ В АСПЕКТІ ПРИКЛАДНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

Анотація. У статті окреслено основні напрями викладання прикладної лінгвістики і дослідження мовленнєвих технологій як магістрального напрямку сучасної філологічної освіти. Схарактеризовано досвід кафедри прикладної лінгвістики Одеського національного університету імені І. І. Мечникова та концепцію освітніх програм прикладної лінгвістики бакалаврського та магістерського рівнів. Наголошено на інноваційності запропонованих підходів викладання і дослідження мовленнєвих технологій як підґрунті прикладного мовознавства.

Ключові слова: прикладна лінгвістика, мовленнєві технології, інноваційні підходи, освітня діяльність, освітня програма, цифрова лінгвістика, штучний інтелект, комунікація.

Abstract. The article delineates the primary directions in the teaching of applied linguistics and the study of speech technologies as a key domain of contemporary philological education. It examines the experience of the Department of Applied Linguistics at I. I. Mechnikov Odesa National University and the conceptual framework of educational programs in applied linguistics at the bachelor's and master's levels. Special attention is given to the innovative nature of the proposed approaches to teaching and researching speech technologies as a foundation for applied linguistics.

Keywords: applied linguistics, speech technologies, innovative approaches, educational activity, educational program, digital linguistics, artificial intelligence, communication.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Сучасна українська вища освіта орієнтована на прогресивні підходи до навчання і викладання відповідно до європейських освітніх практик. Запровадження освітніх програм, нових принципів їх акредитації, актуалізація компетентностей і програмних результатів як складників освітньої діяльності в останнє десятиліття покликано не лише змінити назви звичних понять та явищ, а ґрунтовно трансформувати українську вищу школу. Скерування на європейські вектори розвитку вищої

освіти зумовило домінування компетентнісного підходу до навчання з урахуванням закордонного досвіду. Зміни в каталозі та шифрах спеціалізацій не завжди відображають реальні трансформації, натомість викладання здійснюється за традиційними принципами. Об'єктом дослідження є прикладна лінгвістика – спеціалізація 035.10 в межах спеціальності 035 Філологія (за новим Переліком галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої та фахової передвищої освіти прикладна лінгвістика належить за Міжнародною стандартною класифікацією освіти ISCED-F 2013 до B11 Філологія (за спеціалізаціями) 0231 Language acquisition або 0232 Literature and linguistics [8]). Вважаємо обґрунтованим потрактовувати прикладну лінгвістику не лише як «засвоєння мови», а як комплексну філологічну підготовку, оскільки не є доцільним ототожнювати цю спеціалізацію з опануванням певної мови або мов. Ще понад 20 років тому від такого вузькоскерованого витлумачення прикладної лінгвістики застерігала Н. Бардіна, аналізуючи період формування, становлення і розвитку науки: «словосполучення «прикладна лінгвістика» ввійшло до наукового обігу лише у 20-х роках ХХ століття і термінологічно об'єднало різноманітні розробки для практичного використання теоретичних знань про мову: викладання рідної та іноземних мов, оволодіння навичками вживання мовних одиниць, побудови тексту, переклад» [1, с. 8]. Проте витлумачення прикладної лінгвістики як методики навчання мов чи як перекладу в останні роки модифікувалося в наближення (інколи й ототожнення) прикладної лінгвістики з математичною, структурною та комп'ютерною лінгвістикою, напр.: «Головна мета прикладної лінгвістики полягає в створенні автоматизованих методів для збереження, обробки, переробки та використання лінгвістичних знань» [4, с. 40]. При цьому загальне розуміння та визначення науки є ширшим: «прикладна лінгвістика як наука – це напрям мовознавства, пов'язаний з практичним розв'язанням питань функціонування мови в різних галузях суспільного життя» [там само]. В «Енциклопедії «Українська мова»» прикладну лінгвістику визначено як галузь мовознавства, «об'єктом якої є розробка засобів застосування в соціальній практиці людини результатів фундаментальних лінгвістичних досліджень, спрямованих на пізнання онтологічних властивостей мови» [3, с. 525].

А. Загнітко розмежовує широкий і вузький підхід до прикладної лінгвістики, наголошуючи на тому, що ототожнення її або з методикою навчання мов чи з комп'ютерною лінгвістикою не є релевантним: «У функційному аспекті прикладна лінгвістика постає як академічна дисципліна, що охоплює вивчення і дослідження способів оптимізації різних сфер функціонування мовної системи» [6, с. 28]. Утім, спроби уналежнити прикладну лінгвістику або до методики, або до автоматичної обробки природної мови мають місце і зараз у ЗВО:

«ключовими напрямками прикладних досліджень та підготовки спеціалістів у цій галузі повинні бути: методика викладання мови (рідної як іноземної, другої мови та іноземної мови), практичні аспекти усного, письмового та машинного перекладів, комп'ютерна обробка лінгвістичного матеріалу, створення електронних словників та корпусів, синтез мовлення тощо» [12, с. 23]. Вважаючи прикладну лінгвістику «повноправним розділом мовознавства, спрямованим на розв'язання практичних завдань різних галузей науки й техніки, повсякденного життя людини, суспільства на підставі теоретичного доробку досліджень мови й мовлення» [10, с. 640], ми зосередимо увагу на новітніх інноваційних підходах до її дослідження і викладання.

Мета дослідження – схарактеризувати інноваційні підходи до викладання і дослідження прикладної лінгвістики в Одеському національному університеті імені І. І. Мечникова.

Ступінь розроблення проблеми в науці. Проблеми запровадження інноваційних технологій у вищій освіті висвітлено в низці наукових розвідок (А. Берестова, Ю. Бистрова, І. Брітченко, В. Стрельников, Г. Швець, О. Шестопалюк та ін.). Утім, саме навчанню прикладної лінгвістики та концепціям її викладання і дослідження не було приділено достатньо уваги. Прикладна лінгвістика в українських ЗВО як окрема спеціалізація в межах спеціальності 035 Філологія ґрунтується на відповідному Стандарті вищої освіти, проте має певну специфіку з огляду на відповідність напряму Applied linguistics, актуальному в університетах США та Європи. Українські мовознавці не мають одноставності у визначенні предмета та завдань прикладної лінгвістики, розуміючи її як широко (Н. Бардіна, Т. Брига, А. Загнітко, Г. Ситар та ін.), так і вузько (І. Гайдай, З. Партико, Н. Філіппова та ін.). При цьому прикладна лінгвістика належить до порівняно нових спеціалізацій в межах філології та передбачає опертя на новітні технології освіти, зважаючи на залучення методів лінгводидактики, комп'ютерної лінгвістики та перекладознавства.

Викладення основного дослідження. Потрактування інноваційності у вищій освіті є людиноцентричним, оскільки «інноваційні освітні технології за своєю суттю є творчою діяльністю, цілеспрямованим дослідженням, у ході якого змінюється і навколишній світ, і ставлення людини до світу» [7, с. 27]. У такому разі інноваційні технології відповідно пов'язані з діяльністю викладачів і навчанням студентів. З боку викладачів необхідно «розуміти мету конкретної інноваційної технології навчання, тобто, що розвиває і чого не розвиває певна освітня система» [11, с. 287], а з боку здобувачів – виявляти власну творчу особистість у комунікативній взаємодії та освітньому процесі. Загалом «головними напрямками впровадження інноваційних технологій у стінах ЗВО є:

створення предметно-орієнтованих та навчально-інформаційних середовищ, які дають можливість використовувати мультимедіа, системи гіпермедіа, електронні підручники тощо; освоєння засобів комунікації (комп'ютерної мережі, телефонного, телевізійного, супутникового зв'язку для обміну інформацією); навчання правил і навичок «навігації» в інформаційному просторі; розвиток дистанційної освіти» [9]. Саме ці напрями актуальні для прикладної лінгвістики як освітньої галузі на стику філології, інформаційних технологій, лінгводидактики та перекладу.

Одним із засадничих напрямів прикладної лінгвістики в Одеському національному університеті імені І. І. Мечникова є скерування освітнього процесу на вивчення мовленнєвих технологій. Концепція освітньо-професійних програм «Прикладна лінгвістика» бакалаврського і магістерського рівнів передбачає широкий вектор набуття компетентностей та отримання програмних результатів навчання. На відміну від більшості ЗВО України, у яких здійснюється підготовка прикладних лінгвістів на базі іноземної філології, в Одеському національному університеті імені І. І. Мечникова вихідною є українська філологія. Саме такий підхід забезпечує формування саме української наукової школи прикладної лінгвістики, що спирається на досягнення вітчизняної україністики. У такий спосіб актуальні прикладні напрями (комунікативна лінгвістика, лінгвопрагматика, лінгвоекспертологія, соціолінгвістика, психолінгвістика, юрислінгвістика, медіалінгвістика тощо) представлені як здобутки україністики, а не германістики чи романістики. В жодному разі не заперечуючи важливості вивчення іноземних мов та пропонуючи в повному обсязі навчання англійської як першої, однієї із західноєвропейських (на вибір – німецька, французька, іспанська) як другої іноземної та однієї зі слов'янських мов (на вибір – польська, болгарська, сербська) разом з методикою викладання іноземної мови, наголошуємо на пріоритетності вивчення сучасної української мови, історії української літератури та зарубіжної літератури. Запропонований підхід забезпечує підвищену увагу до комунікативно-дискурсивних галузей мовознавства та уможливорює ґрунтовне вивчення мовленнєвих технологій, що для сучасного інформаційного суспільства є пріоритетним напрямом розвитку. У цьому контексті представлено й освітні компоненти перекладацького циклу, що охоплює як теорію, так і практику перекладу.

Важливість мовленнєвих технологій набула особливої гостроти в умовах повномасштабного вторгнення рф в Україну у мовах тотальної постправди та пропаганди. Численні тренінги з медіаграмотності та протидії фейкам не досягають своєї мети: користувачі соціальних мереж та пересічні громадяни не завжди здатні спиратися на критичне мислення та раціональний підхід до

інформації. Різноманітні технології маніпулятивного впливу, поширені в політичній та медійній комунікації, спотворюють реальність. І в таких умовах викладання прикладної лінгвістики забезпечує не лише застосування прийомів захисту від маніпуляцій та ворожої агітації, а й дає змогу підготувати власних фахівців з медіавпливу, мовленнєвих політтехнологій, рекламної та політичної комунікації. Серед інноваційних підходів, запропонованих у цій царині, варто відзначити освітні компоненти «Нейролінгвістичне програмування» «Сугестивна лінгвістика», «Рекламна лінгвосугестологія», «Лінгвопрагматика» і «Політична лінгвістика», «Мовленнєві технології пропаганди», підготовлені знаними фахівцями з мовленнєвих технологій Є. Джиджорою, Т. Ковалевською, Н. Кутузою. Вихід у практичну площину стає можливим завдяки відповідній практичній підготовці у волонтерських організаціях, рекламних і туристичних агенціях, що забезпечує і подальше працевлаштування випускників.

З метою посилення прикладного вектору опанування мовленнєвих технологій здобувачі долучаються до участі в Дебатному клубі (керівник Г. Яроцька), який активно функціонує понад 10 років. Принцип проведення дебатів, релевантний для таких заходів, скерований на практичне оволодіння навичками аргументації та спростування, а також сугестивного впливу. Вибір контраверсійних тем для обговорення (вікно Овертона, штучний інтелект, шлюб і стосунки тощо) допомагає реалізувати здобуті знання на практиці.

Також інноваційним є залучення здобувачів до роботи в науковому гуртку «Лабораторія нон-фікшн» (керівник Є. Джиджора), метою якого є обговорення сучасної документалістики та запровадження результатів обговорення в освітній процес. Найактивнішими учасниками гуртка є здобувачі освітньої програми «Прикладна лінгвістика» бакалаврського рівня.

Лінгвоекспертна підготовка також здійснюється в комплексі теорії та практики: навчальна дисципліна «Юрислінгвістика та лінгвоекспертологія» поєднана з практичною підготовкою на базі Одеського науково-дослідного інституту судових експертиз. У результаті випускники стають співробітниками Інституту, успішно складаючи сертифікований іспит на лінгвіста-експерта (К. Євграфова, Д. Кривенченко).

Співпраця з Освітнім центром Верховної Ради України (А. Ковалевська) та Центром протидії дезінформації РНБО (Н. Кондратенко) підтверджує актуальність і важливість обраного напрямку в бік вивчення мовленнєвих технологій. Наслідком такої співпраці стали не лише відкриті лекції та зустрічі, а й робота над спільним проєктом ГО «Інтерньюз-Україна» за ініціативи Центру протидії дезінформації при РНБО та за підтримки Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) й міжнародної організації Internews Network – дослідження розпізнавання наративів російської пропаганди [5].

Також важливим напрямом роботи з дослідження мовленнєвих технологій є автоматична обробка природної мови, що зумовило тісну взаємодію з розробниками Генерального регіонально-анотованого корпусу (ГРАК) української мови. Під керівництвом М. Шведової – ініціаторки створення ГРАКу та його розробниці – здобувачі проходять практику, наповнюючи корпус матеріалами. Так, студенти Одеського національного університету імені І. І. Мечникова підготували для ГРАКу номери газети «Рада» (1910) і журналу «Всесвіт» (1995–1996); колекції листів Івана Огієнка та листів громадських діячів до нього; колекцію газет часів Другої світової війни: «До перемоги» (Львів), «За самостійність України» (Івано-Франківськ), «Самостійник», «До перемоги» (Львів), «Голос Підкарпаття» (Львів), «Золотоноські вісті» (Золотоноша), «Переяславські вісті» (Переяслав-Хмельницький), «Рідна Нива» (Пирятин), «За українську державу»; номери журналу «Дніпрові хвилі» (1911–1912) [2]. Також на базі Єнського університету (Німеччина) впроваджено в межах грантового проєкту онлайн-курси з цифрової української філології, до яких долучилися викладачі та здобувачі прикладної лінгвістики. Результатом стало створення низки електронних словників з відкритим доступом на онлайн-платформі та посилення інформаційно-технологічного компоненту освітнього процесу.

Висновки і перспективи дослідження. Освітня діяльність в Одеському національному університеті імені І. І. Мечникова в межах спеціалізації «прикладна лінгвістика» здійснюється з пріоритетним вивченням мовленнєвих технологій і ґрунтується на засадах української філології. Інноваційний підхід полягає у пріоритетній підготовці здобувачів у напрямі вивчення мовленнєвих технологій в різних галузях діяльності людини, зокрема політичній, медійній та експертній. Успіх обраного підходу забезпечено вдалим поєднанням новітніх мовознавчих напрямів міждисциплінарного характеру, інформаційних технологій та прийомів мовленнєвого впливу. З цієї метою залучено як освітні компоненти, які дозволяють досягти визначених програмних результатів навчання, так і інноваційні методи, зокрема наукові гуртки, Дебатний клуб, міжнародна мобільність і курси цифрової лінгвістики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бардіна Н. В. Сучасні проблеми прикладної лінгвістики. *Мова: Науково-теоретичний часопис*. 2004. Вип. 9. С. 5–14.
2. Генеральний регіонально-анотований корпус української мови (ГРАК) / М. Шведова, Р. фон Вальденфельс, С. Яригін, А. Рисін, В. Старко, Т. Ніколаєнко та ін. Київ, Львів, Єна, 2017-2024. URL: uacorpus.org.

3. Грязнухіна Т. О. Прикладна лінгвістика. В кн. *Українська мова: Енциклопедія*. Київ: Видавництво «Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана», 2004. С. 525–526.
4. Гужва С. Прикладна лінгвістика як наука. *International Science Journal of Education & Linguistics*. 2024. Т. 3. № 3. С. 38–44.
5. Дослідження впливу російської державної пропаганди на світогляд росіян та дії російських військовослужбовців, які безпосередньо задіяні у військовій агресії росії проти України. URL: <https://surl.li/njxhbg>
6. Загнітко А., Данилюк І., Краснобаєва-Чорна Ж., Путіліна О., Ситар Г. Парадигмально-категорійні основи прикладної лінгвістики : монографія. – Вінниця : «ТОВ Нілан-ЛТД», 2015. 472 с.
7. Інноваційні технології навчання: Навч. посібн. для студ. вищих технічних навчальних закладів; відп. ред. Бахтіярова Х. Ш. Київ : НТУ, 2017. 172 с.
8. Про внесення змін до переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої та фахової передвищої освіти: Постанова Кабінету Міністрів України. URL: <https://surl.li/eszuom>
9. Ротар А. В., Хом'юк І. В. Сучасні інноваційні підходи в навчальному процесі ЗВО. *Проблеми вищої математичної освіти: виклики сучасності*. URL: <https://surl.li/qboivq>
10. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. Полтава : Довкілля-К, 2008. 712 с.
11. Стрельніков В. Ю., Брітченко І. Г. Сучасні технології навчання у вищій школі : Модульний посібник для слухачів авторських курсів підвищення кваліфікації викладачів МПК ПУЕТ. Полтава : ПУЕТ, 2013. 309 с.
12. Філіппова Н. М. Вступ до прикладної лінгвістики. Миколаїв : НУК, 2014. 152 с.